

100 jaar Zuiderzeewet

In 2018 wordt in het IJsselmeergebied met tal van activiteiten het feit herdacht dat honderd jaar geleden de Zuiderzeewet werd afgekondigd. In die evenementen staan niet alleen de totstandkoming van die wet centraal, maar ook de uitvoering ervan - bekend onder de naam Zuiderzeeproject - en de toekomstige ontwikkelingen inzake de Afsluitdijk, de IJsselmeerpolders, het IJsselmeer en het Markermeer. Ook Genootschap Flevo, in 1938 opgericht om wetenschappelijk onderzoek in het nieuw gewonnen land te ondersteunen, maar thans vooral een platform voor debat over actuele vraagstukken, draagt met zijn jaarprogramma bij aan de 'viering' van het eeuwfeest van de Zuiderzeewet.

Met een twaalfdelige reeks artikelen op de website www.genootschapflevo.nl worden uiteenlopende aspecten van het Zuiderzeeproject in de schijnwerpers geplaatst. Daarmee onderstreept Genootschap Flevo dat de leden kennisdeling en kritische beschouwing hoog in het vaandel hebben staan. De bijdragen, die iedere maand rond de vijftiende gepubliceerd zullen worden onder de knop 'Nieuws / Nieuwsberichten', zijn geschreven door André Geurts, secretaris van Genootschap Flevo, historicus van professie en conservator bij Erfgoedpark Batavialand in Lelystad. De bijdragen worden in dit groeidocument verzameld.

De januari-bijdrage (pp. 2-4):

Niet drie-, maar viermaal is scheepsrecht

Dit artikel is gewijd aan de wetsontwerpen die aan de afkondiging van de Zuiderzeewet van 1918 vooraf zijn gegaan.

De februari-bijdrage (pp. 5-7):

Het Plan-Lely

Dit artikel is gewijd aan het plan dat ir. Cornelis Lely omstreeks 1890 in opdracht van de Zuiderzeevereeniging maakte voor de afsluiting en gedeeltelijke inpoldering van de Zuiderzee. Dit plan vormde de basis van de Zuiderzeewet van 1918.

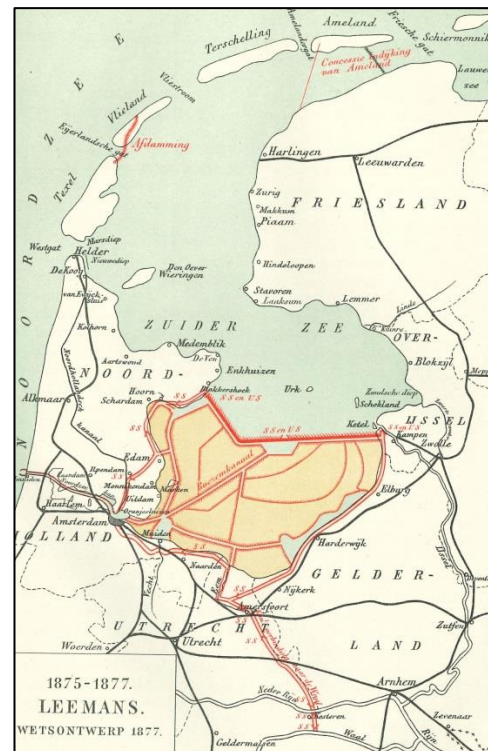
Niet drie-, maar viermaal is scheepsrecht

Wie de voorgeschiedenis van de Zuiderzeewet bestudeert, komt er snel achter dat vóór 1918 reeds tal van plannen zijn gemaakt om het natte hart van Nederland, waar zich tussen de dertiende en zestiende eeuw de Zuiderzee had gevormd, geheel of gedeeltelijk droog te leggen. Die plannen waren vooral ingegeven door de wens om verloren gronden terug te winnen, de verwachting dat een grote landaanwinning bijzonder profijtelijke opbrengsten zou opleveren en de wil om voortschrijdende technische ontwikkelingen te benutten. De laatste maakten het echter pas in de negentiende eeuw mogelijk grote en diepe watervlakten droog te malen én droog te houden. Henric Stevin, zoon van de wiskundige Simon Stevin, stelde reeds in 1667 voor de Zuiderzee van de Noordzee te scheiden door de aanleg van dammen tussen de Waddeneilanden, het afgesloten Zuiderzeegebied droog te malen en een kanaal richting Amsterdam aan te leggen. Maar dat was destijds een weinig realistisch plan. Pas ruim anderhalve eeuw later zouden er, vooral door de inzet van stoomkracht, echte perspectieven voor inpolderingen in de Zuiderzee dagen.

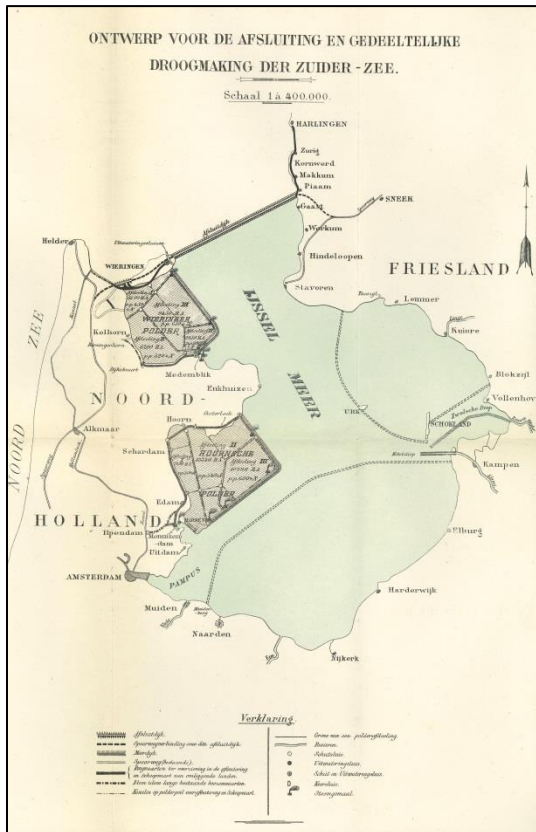
In het kielzog van de aanleg van de Zuidplaspolder (1825-1840) en de Haarlemmermeerpolder (1840-1852) verschenen er vanaf het midden van de negentiende eeuw verschillende plannen om de Zuiderzee geheel of gedeeltelijk droog te leggen. Veel plannen die de nadruk legden op landaanwinning concentreerden zich op het zuidelijk deel van de Zuiderzee; indien een verbetering van de waterstaatkundige situatie voorop stond, kreeg kustverkorting en de aanleg van een afsluitdijk prioriteit. De regering twijfelde regelmatig of de plannen die haar werden voorgelegd wel gedegen onderbouwd waren. Ook bleven de landsbestuurders zich afvragen of men particulieren moest toestaan dijken en polders aan te leggen, of dat landaanwinning een staatszaak zou moeten zijn. De hoge kosten van inpolderingswerkzaamheden in de Zuiderzee en de daarmee verbonden risico's maakten de regering decennialang kopschuw.

In 1877 leek de regering duidelijkheid te gaan verschaffen. In april stuurde Jan Heemskerk Azn., conservatief minister van Binnenlandse Zaken en voorzitter van de Ministerraad, een wetsvoorstel naar de Tweede Kamer dat voorzag in een Afsluitdijk tussen Enkhuizen en Kampen, en de aanleg van polders ter grootte van 137.000 hectare ten zuiden daarvan. Waterstaatsingenieur Wilhelmus Leemans tekende voor de uitwerking van het voorstel. Het was de bedoeling dat de uitvoering van de werkzaamheden door de Staat ter hand zou worden genomen. In november 1877 viel het kabinet en de opvolger van Heemskerk, de liberaal Johannes Tak van Poortvliet, trok als zijn eerste daad het wetsvoorstel inzake de Zuiderzee-inpoldering in.

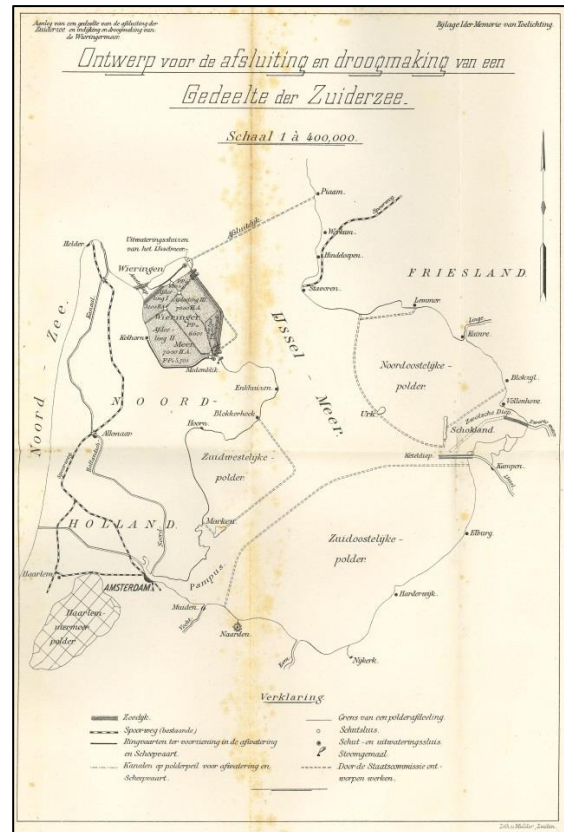
Het zou vervolgens bijna een kwart eeuw duren voordat er opnieuw een wetsontwerp werd ingediend, nu op basis van een plan dat de Zuiderzeevereeniging door ir. Cornelis Lely had laten vervaardigen in de jaren 1887-1892. Dit plan zal in een volgende bijdrage worden besproken. Het wetsvoorstel dat het conservatief-liberale kabinet Pierson in mei 1901 aan de Tweede Kamer aanbood, voorzag in de aanleg van een Afsluitdijk en twee kleine polders in het westelijk deel van de Zuiderzee: de Wieringer en de Hoornsche Polders.

Na de Kamerverkiezingen van juni 1901 trad er een confessioneel kabinet aan. De nieuwe minister van Waterstaat Johannes Christiaan de Marez Oyens, die nogal ontvankelijk was voor kritische geluiden uit visserijkringen, bleek niet overtuigd van de uitvoerbaarheid van het wetsvoorstel en trok het in.

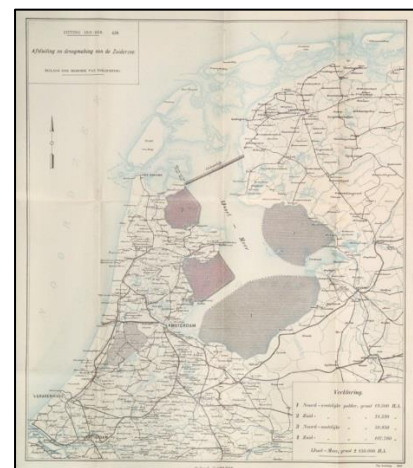
Kaart wetsontwerp 1901

Kaart wetsontwerp 1907

Toen De Marez Oyens in 1905 plaats moest maken voor de liberaal Jacob Kraus werd er opnieuw gewerkt aan een wetsvoorstel op basis van het door Lely gemaakte plan. Voor veel meer dan de aanleg van een afsluitdijk en een eerste polder, de Wieringermeer, kreeg Kraus de handen van zijn collega-ministers niet op elkaar. In november 1907 werd het wetsontwerp ingediend. Hoewel kort daarna het kabinet viel, besloot de nieuwe confessionele regering het voorstel te handhaven, maar tot een parlementaire behandeling is het nimmer gekomen.

Op 9 september 1916 werd er voor de vierde maal een wetsontwerp inzake de afsluiting en gedeeltelijke droogmaking van de Zuiderzee bij de Tweede Kamer ingediend. Reeds in de troonrede van 1913, kort na het aantreden van het liberale kabinet Cort van der Linden, was aangekondigd dat vanwege waterstaatkundige redenen, landaanwinning en werkgelegenheidsbevordering ingrijpende werkzaamheden in het Zuiderzeegebied zouden moeten plaatsvinden. Cornelis Lely, die destijds minister van Waterstaat was, had een concept-wetsvoorstel al in mei 1914 gereed. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog twee maanden later kreeg het Zuiderzeevraagstuk echter niet de prioriteit die Lely had gehoopt. Pas nadat de watersnood van januari 1916

de zwakte van de dijken langs de Zuiderzee had duidelijk gemaakt en de uitbreiding van de voedselproductie in eigen land een belangrijke beleidsdoelstelling was geworden, kon er een wetsontwerp naar het parlement. Op 21 maart 1918 werd zonder hoofdelijke stemming de Zuiderzeewet door de Tweede Kamer aangenomen. Op 13 juni 1918 stemde ook de Eerste Kamer met de wet in. Deze werd vervolgens een dag later in het *Staatsblad* afgekondigd.

André Geurts

Verantwoording van de illustraties:

Globale kaart van het wetsontwerp van 1877:

L.T. van der Wal, *Geschiedenis van de plannen tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, met chronologische lijst van geschriften tot en met het jaar 1922*. Rapporten en Mededeelingen betreffende de Zuiderzeewerken 1 ('s-Gravenhage 1923), fig. 7 tussen pp. 26-27.

Kaart van het wetsontwerp van 1901:

Ontwerp van wet tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee met toelichtende memorie. Zuiderzee-vereeninging ed. (Leiden 1901), achterin.

Kaart van het wetsontwerp van 1907:

De afsluiting en drooglegging der Zuiderzee in de beide Kamers der Staten-Generaal. Deel II. Zuiderzee-vereeninging ed. (Leiden 1908), achterin.

Kaart van het wetsontwerp van 1916:

Handelingen en bijlagen van de beide Kamers der Staten-Generaal betreffende het ontwerp van wet tot afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, benevens de tekst dier wet en van de wet tot instelling van een fonds ten behoeve van de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee. Zuiderzeevereeninging ed. (Leiden 1920), achterin.

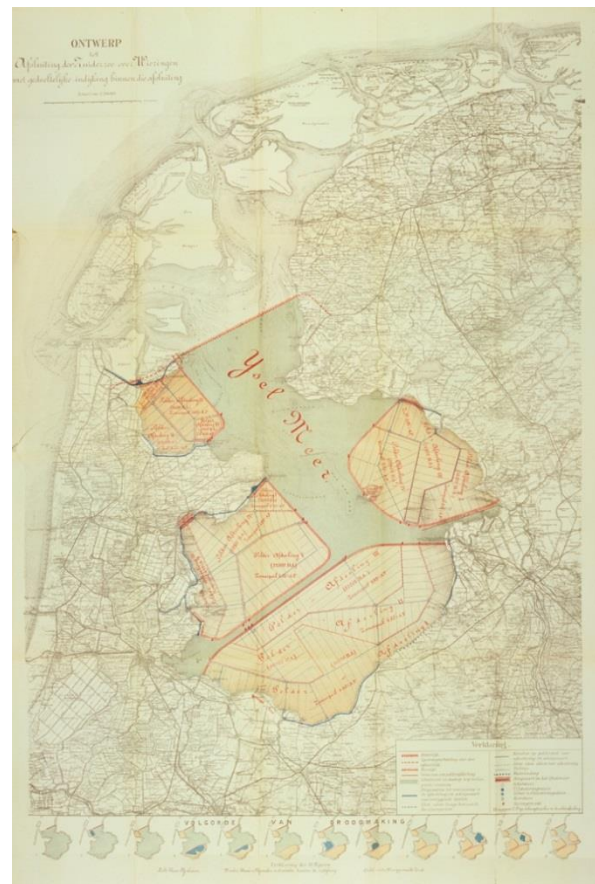
De genoemde publicaties zijn te vinden in o.a. de collecties van Erfgoedpark Batavialand in Lelystad.

Het Plan-Lely

De basis van de Zuiderzeewet van 1918 werd gevormd door het Plan-Lely, genoemd naar ir. Cornelis Lely (1854-1929). Deze waterbouwkundige vervaardigde in opdracht van de Zuiderzeevereniging een ontwerp tot afsluiting en gedeeltelijke droogmaking van de Zuiderzee. Die vereniging werd opgericht in 1886 en beijverde zich meer dan zestig jaar lang voor grootschalige landaanwinning in het natte hart van Nederland. Het maken van plannen werd toevertrouwd aan een klein uitvoerend apparaat, het Technisch Bureau, dat aanvankelijk geleid werd door ir. Jan van der Toorn, maar vanaf 1887 een aantal jaren door Lely. In het Technisch Bureau werden eerst oude inpolderingsplannen bestudeerd, en kaarten en documentatiemateriaal bijeengebracht. Vervolgens werd er aanvullend en nieuw onderzoek uitgevoerd. Al die kennis tezamen vormde de grondslag van het Plan-Lely, waarmee omstreeks 1890 naar buiten werd getreden.

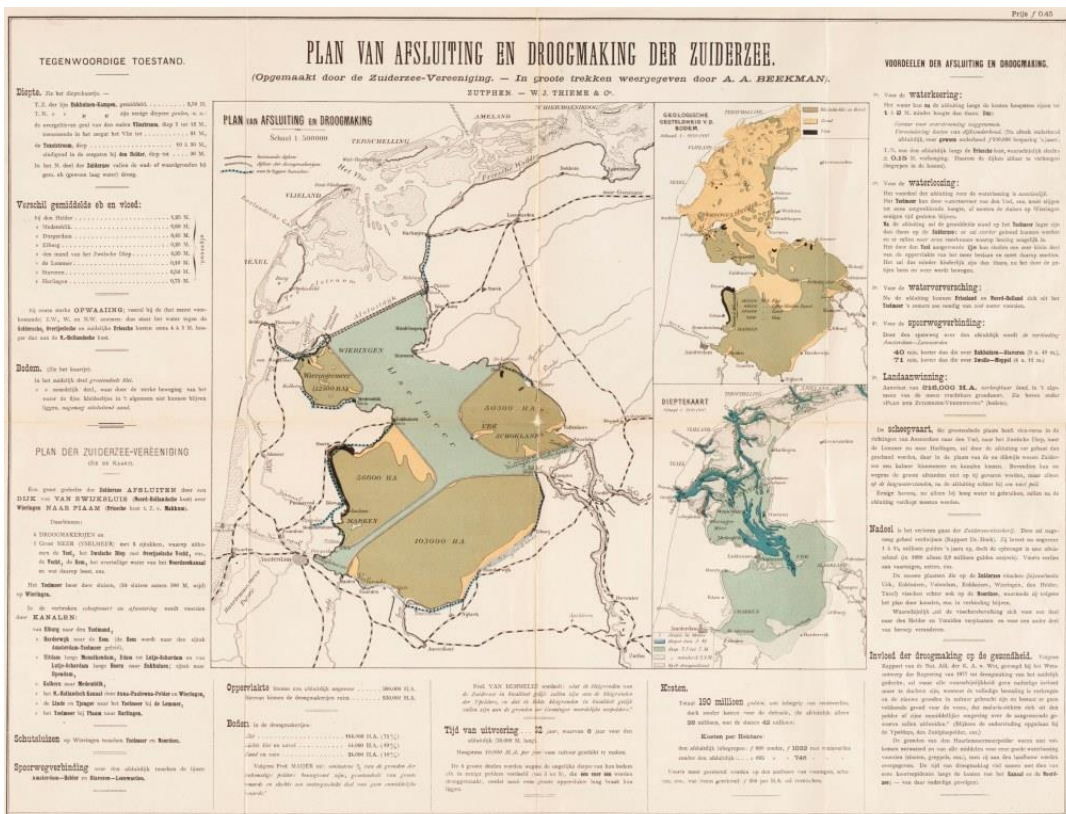
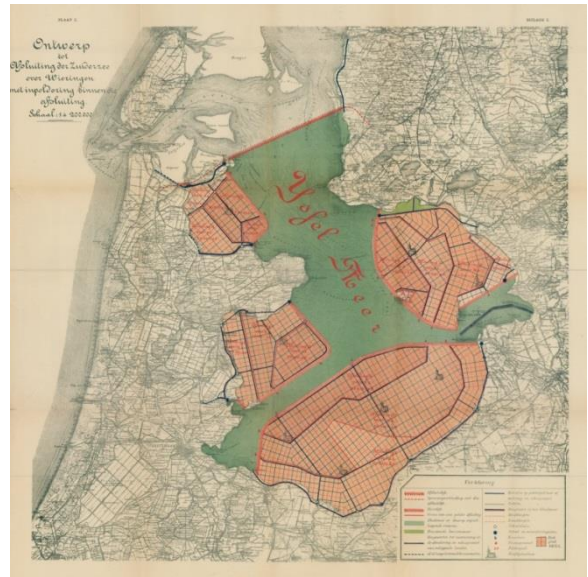
Vaak wordt de in 1891 gepubliceerde kaart van het Plan-Lely aangezien voor het plan zelf. Het feit dat deze kaart als losse afbeelding in talrijke latere publicaties figureert, is daar zondermeer debet aan. Daar komt nog bij dat de gedetailleerde weergave van de dijktracés en de waterhuishouding van de ingetekende polders, alsmede de afgebeelde volgorde van de uit te voeren werkzaamheden in de onderrand van de kaart, de indruk wekken dat we met een zelfstandig document van doen te hebben. In feite is de kaart echter een bijlage van het zevende deel van het Plan-Lely. Het plan en het eraan ten grondslag liggen onderzoek werden namelijk in de jaren 1887-1891 in acht zogenaamde 'Technische Nota's' gepubliceerd. Dat de resultaten van Lely's werk gefaseerd wereldkundig werden gemaakt, is ongetwijfeld terug te voeren op het feit dat zo met enige regelmaat publieke aandacht kon worden gevraagd voor het project dat de Zuiderzeevereniging zo graag uitgevoerd zag. In 1892 kwamen de nota's trouwens ook nog gebundeld op de markt.

Het Plan-Lely voorzag in de afsluiting van de Zuiderzee door de aanleg van een dijk tussen de kop van Noord-Holland en de westkust van Friesland, alsmede de aanleg van vier polders met een gezamenlijke oppervlakte van 232.000 hectare. Deze polders werden aangemerkt als uitstekend geschikt voor landbouwkundige exploitatie. De monding van de IJssel zou binnen de afgesloten Zuiderzee vallen, maar dat werd niet als een probleem gezien omdat het rivierwater in een groot boezemmeer zou worden opgevangen. Overtollig water zou via sluizen in de afsluitdijk op de Waddenzee

worden geloosd. Het boezemmeer, dat toen al van de naam 'IJssel Meer' was voorzien, werd van groot belang geacht om de verzilting van het grondwater in met name Friesland tegen te gaan.

Nadat het achtste en laatste deel van het Plan-Lely was verschenen, boog een breed samengestelde Staatscommissie zich over dit particuliere plan. De regering wenste de vraag beantwoord te zien of de uitvoering ervan in het lands belang was. Mocht dat zo zijn, dan wilde het kabinet bovendien graag weten op welke wijze de uitvoering ter hand genomen zou moeten worden. Dat de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid tot voorzitter van de commissie werd aangewezen is niet zo verwonderlijk. 'Pikant' is het in hedendaagse ogen wel dat het Lely was die sinds 1891 deze ministerspost vervulde. De commissie kwam in 1894 met een uitvoerig rapport. Daarin werden weliswaar enkele wijzigingen in Lely's ontwerp voorgesteld en een nieuwe kaart gemaakt, maar de meerderheid van de commissieleden zag de uitvoering van het plan wel zitten. Slechts zes leden tekenden bezwaar aan tegen de hoge kosten die daarmee gemoeid waren. Ze achtten bovendien de inkomsten uit de verkoop van de droogvallende gronden, waarmee die kosten moesten worden bestreden, te onzeker. De Staatscommissie was wel unaniem van mening dat de afsluiting en de gedeeltelijke inpoldering van de Zuiderzee door de Rijksoverheid en niet door particulieren dienden te gebeuren. Zo'n pleidooi voor ingrijpende staatsbemoeyenis was destijds geen vanzelfsprekendheid en gedurende vele jaren zouden kabinetten nog aarzelen om het Plan-Lely, rekening houdend met de bevindingen van de Staatscommissie, ten uitvoer te brengen.

Verschillende bestuurders en leden van de Zuiderzeevereeniging waren sinds 1891 begonnen met het maken van propaganda voor het Plan-Lely. Door middel van lezingen, publicaties en bijdragen in kranten poogden zij het afdammen en gedeeltelijk inpolderen van de Zuiderzee in de publieke aandacht te brengen en te houden. Daarbij maakte de geograaf en cartograaf A.A. Beekman zich zeer verdienstelijk. Hij liet vermoedelijk al kort na het verschijnen van Lely's ontwerp een poster maken waarop hij de essenties van het plan inzichtelijk in woord en beeld samenvatte. De Technische Nota's van de Zuiderzeevereeniging waren immers geen lectuur voor niet-ingewijden in de materie. Dat voor een gunstige publieke opinie een 'vertaalslag' nodig was, zag Beekman wellicht eerder dan vele andere voorstanders van het Zuiderzeeproject.

André Geurts

Verantwoording van de illustraties:

Kaart van het Plan-Lely, 1891:

De afsluiting Noord-Holland-Wieringen-Friesland en de droogmaking van het gedeelte van de Zuiderzee binnen die afsluiting. B. De droogmaking. Onderzoek omtrent de afsluiting en droogmaking van de Zuiderzee, de Wadden en de Lauwerzee Nota No. 7 (Leiden 1891) losse kaart.

Plan-Lely: de acht Technische Nota's:

Lelystad, Erfgoedpark Batavialand, bibliotheek.

Kaart van de Staatscommissie, 1894, zoals weergegeven in:

H.C. van der Houven van Oordt en G. Vissering, *De economische betekenis van de afsluiting en drooglegging der Zuiderzee* (Leiden 1898) bijlage I.

Poster van het Plan-Lely, samengesteld door A.A. Beekman, 1891-1894:

Lelystad, Erfgoedpark Batavialand, losse kaarten en tekeningen.

Zie ook: <http://www.geheugenvannederland.nl/nl/geheugen/view?coll=ngvn&identifier=ZM01%3A022207>.

De genoemde publicaties zijn te vinden in o.a. de collecties van Erfgoedpark Batavialand in Lelystad.